

Ἐλευθερία καὶ πρόσωπο
στον Μεγάλο Ἱεροεξεταστή τοῦ Φ. Ντοστογιέφσκι
ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ὀρθόδοξης ἀνθρωπολογίας

Νίκης Χασάπη*

Εἰσαγωγικά

Τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας ἀπασχολεῖ τὴν ἀνθρώπινη σκέψη ἀφ' ὅτου ὁ ἄνθρωπος ἄρχισε νὰ ἀποκτᾷ αὐτοσυνειδησία. Πολλοὶ ἀμφισβήτησαν τὴν ὑπαρξή της παραδίδοντας τὰ πάντα στὴν αἰτιοκρατία, τὴν ἀντίληψη δηλαδή κατὰ τὴν ὁποία ὅτιδήποτε πρόκειται νὰ συμβεῖ εἶναι προκαθορισμένο¹. Ἡ αἰτιοκρατία κατὰ καιροὺς πῆρε διάφορες μορφές, ὅπως ἡ θεολογική, ἡ μεταφυσική, ἡ λογική καὶ ἡ ἐπιστημονική². Ἄλλοι πάλι προσπάθησαν νὰ κάνουν ἓναν συνδυασμὸ τῆς αἰτιοκρατίας μὲ τὴν ἐλεύθερη βούληση, ὅποτε γίνεται λόγος γιὰ τὴ λεγόμενη ἥπια αἰτιοκρατία³. Στὴν ψυχολογία ἐξ ἄλλου, ἡ ἐλευθερία ὀρίζεται ὡς ἡ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀποδέσμευση ἀπὸ τὶς ψυχικὲς συγκρούσεις⁴. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἔχει πολὺ μικρότερη ἡλικία ἀπὸ αὐτὴ τῆς ἐλευθερίας. Τὰ θεμέλια της βρίσκονται στὴ διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ γιὰ τὰ πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδας καὶ ἐκεῖ βρίσκεται καὶ ἡ σύνδεσή της μὲ τὴν ἐλευθερία.

* Ἡ Νίκη Χασάπη εἶναι κάτοχος MSc Θεολογίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου.

1. Θ. Πελεgrίνης, *Λεξικὸ τῆς Φιλοσοφίας*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα ³2005, σ. 33.

2. Ὁ.π., 34.

3. Ὁ.π., 35.

4. Β. Θερμός, «Ἡ Ὁρθοδοξία καὶ ἡ Ψυχολογία», στό: Ἀ. Αὐγουστίδης, Κ. Ζορμπᾶς, Β. Θερμός, Ν. Κοκοσαλάκης, Α. Μελισσάρης, Χρ. Τερέζης, *Ἡ Ὁρθοδοξία ἀπέναντι σὲ θέματα τῆς ἐποχῆς μας*, ἐκδ. Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002, σ. 131.

Στὸ παρὸν ἄρθρο ἀσχολούμαστε μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ προσώπου, ὅπως παρουσιάζεται μέσα ἀπὸ ἓνα νεώτερο μυθιστόρημα, τὸν μῦθο τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστῆ, ὁ ὁποῖος συμπεριλαμβάνεται στὸ ἔργο *Ἀδελφοὶ Καραμάζοφ* τοῦ μεγάλου Ρώσου συγγραφέα Φ. Ντοστογιέφσκι, τὸν ὁποῖον ἀπασχόλησε ιδιαίτερα ἡ πίστη στὸν Χριστὸ σὲ μία ἐποχὴ ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν πλήρη ἀποδέσμευση ἀπὸ τὴ θρησκευτικότητά⁵. Τὸ κείμενο ὅμως δὲν θὰ τὸ ἐξετάσουμε ἀπὸ λογοτεχνικὴ ἢ φιλοσοφικὴ σκοπιά, ἀλλὰ ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ πιὸ συγκεκριμένα ὑπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Περγάμου, κ. Ἰωάννου Ζηζιούλα. Ἐφ' ὅσον τὸ μυθιστόρημα ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ καταπιάνεται μὲ ζητήματα τὰ ὁποῖα μπορεῖ μὲν νὰ μὴν ἀποτελοῦν θεολογικὸ λόγο ὑπὸ τὴ στενὴ ἔννοια τοῦ ὅρου, ἀφοροῦν ὅμως τὶς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ⁶, εἶναι ὅχι μόνο δυνατὴ ἡ θεολογικὴ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση ἐνὸς μυθιστορήματος, ἀλλὰ θὰ λέγαμε ὅτι εἶναι καὶ ἀναγκαῖα, στὸ πλαίσιο μιᾶς θεολογίας ποὺ καταφάσκει τὴν ἑτερότητα καὶ δύναται νὰ συνδιαλλάξει μὲ τὴ νεωτερικότητα⁷, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὴ λογοτεχνία.

1. Πρόσωπο, προσωπεῖο καὶ ἐλευθερία στὴν πατερικὴ θεολογία

Κατὰ τὸν Ἰω. Ζηζιούλα, ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου γιὰ πρώτη φορὰ θεμελιώνεται ὄντολογικὰ στὴν πατερικὴ θεολογία⁸. Αὐτὸ συνέβη διότι οἱ Πατέρες συνέδεσαν τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου μὲ αὐτὴν τῆς ἐλευθερίας,

5. Στ. Γιαγκάζογλου, «Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ θεολογία τῆς ἱστορίας», στό: Σπυριδούλα Ἀθανασοπούλου-Κυπρίου, Στ. Γιαγκάζογλου, Ἄν. Μαράς, *Ὁρθοδοξία καὶ [Μετα-]Νεωτερικότητα*, ἐκδ. Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2008, σ. 18.

6. Σπυριδούλα Ἀθανασοπούλου-Κυπρίου, «Ὁρθοδοξία καὶ Λογοτεχνία», στό: Σπυριδούλα Ἀθανασοπούλου-Κυπρίου, Στ. Γιαγκάζογλου, Ἄ. Μαράς, *Ὁρθοδοξία καὶ [Μετα-]Νεωτερικότητα*, ἐκδ. Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2008, σ. 90.

7. Βλ. Π. Καλαϊτζίδης, «Θεολογικὲς προϋποθέσεις τοῦ διαλόγου μὲ τὴ μοντέρνα λογοτεχνία», *Νέα Ἐστία*, τεύχ. 1765 (2004), σσ. 351-353.

8. Ἰω. Ζηζιούλας, «Ἀπὸ τὸ Προσωπεῖο εἰς τὸ Πρόσωπον. Ἡ συμβολὴ τῆς πατερικῆς Θεολογίας εἰς τὴν ἔννοια τοῦ Προσώπου», στό: *Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελίτωνος*, ἐκδ. Πατριαρχικὸ Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 287.

κάτι που ήταν άδιανόητο για την αρχαιοελληνική σκέψη, ή οποία έβλεπε τα πάντα κάτω από το πρίσμα της φυσικής αναγκαιότητας⁹. Κάθε προσπάθεια υπερβάσεως της αναγκαιότητας αυτής από την πλευρά του ανθρώπου αποτελούσε ύβριν και έτιμωρείτο από τους θεούς, όπως διαπιστώνεται στα έργα των μεγάλων αρχαίων Έλλήνων τραγικών ποιητών.

Στην πατερική σκέψη, ή έννοια του προσώπου έχει τις ρίζες της στην πίστη στον τριαδικό Θεό¹⁰. Οί Πατέρες, προκειμένου να αποκρούσουν τις διάφορες αίρέσεις, οί οποίες έβλεπαν στα τρία πρόσωπα του Θεού τρία διαφορετικά προσώπεια, ανέπτυξαν τή θεολογία τους για τὸ πρόσωπο. Έν αντιθέσει πρὸς τή δυτική θεολογική παράδοση, ὁ ὅρος *ὑπόσταση* σήμαινε τὸ πρόσωπο καὶ ὄχι τήν οὐσία. Ἐάν λάβουμε ὑπ' ὄψιν μας μας ὅτι ή λέξη *ὑπόσταση* δηλώνει τὸν τρόπο ὑπαρξης¹¹, καταλαβαίνουμε ὅτι τὸ πρόσωπο ἐπίσης δηλώνει τὸν τρόπο ὑπαρξης καὶ ὄχι τήν οὐσία. Για τήν ὀρθόδοξη θεολογία τὸ πρόσωπο προηγείται τῆς οὐσίας, διότι στὸ πρόσωπο θεμελιώνεται ή έννοια τῆς ἐλευθερίας, πὸ εἶναι τόσο σημαντική για τήν έννοια του Θεού, ὁ ὁποῖος εἶναι Πατέρας λόγω ἐλεύθερης ἐπιλογῆς Του καὶ ὄχι λόγω αναγκαιότητας πὸ ἀπορρέει ἀπὸ τήν οὐσία Του¹².

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ὁ ἄνθρωπος, πλασμένος «κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν» μπορεί νὰ εἶναι ἐλεύθερος ὄχι λόγω τῆς οὐσίας του, ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι κτιστὴ καὶ πεπερασμένη, ἀλλὰ λόγω τοῦ τρόπου ὑπαρξης¹³. Ἡ πραγμάτωση τῆς δυνατότητας νὰ μπορεί νὰ ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸν τρόπο ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ, θεμελιώνεται στήν Ἐνσάρκωση τοῦ Χριστοῦ¹⁴. Ἡ ὑποστατική ένωση θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως στὸ πρόσωπο τοῦ Θεανθρώπου ἔδωσε τήν εὐκαιρία στον ἄνθρωπο νὰ ένωθεῖ μὲ τὸν Θεὸ κατὰ τὸν τρόπο ὑπάρξεώς του καὶ νὰ βιώσει τρόπον τινὰ τήν ἀπόλυτη ἐλευθερία, τήν ὁποία ἐξ αἰτίας τῆς κτιστῆς φύσεώς του δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ βιώσει.

9. Ὁ.π., σ. 289.

10. Ὁ.π., σ. 294.

11. *Νέο Λεξικό Δημοτικῆς*, ἐκδ. Ἰω. Σιδέρης, Ἀθήνα 1978, σ. 1246.

12. Ἰω. Ζηζιούλας, «Ἀπὸ τὸ Προσωπεῖο εἰς τὸ Πρόσωπον...», ὅ.π., σ. 298.

13. Ὁ.π., σ. 302.

14. Ὁ.π., σ. 312.

Ὡστόσο ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἓνα πρόβλημα ποῦ ἀπασχόλησε καὶ ἀπασχολεῖ τὴν ἀνθρώπινη σκέψη ἀνὰ τοὺς αἰῶνες. Τί εἶναι ἡ ἐλευθερία; Εἶναι ἡ ὑπαρξὴ ἐπιλογῶν; Οἱ ἐπιλογές αὐτὲς εἶναι δεδομένες καί, ἂν ναί, ἀπὸ ποιόν; Ὅπως προαναφέρθηκε, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ αὐτόνομα νὰ βιώσει τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία. Οἱ ἐπιλογές του εἶναι δεδομένες ἀρχικὰ ἀπὸ τὴ σχετικότητα τῆς βιολογικῆς του ὑπάρξεως καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ καὶ πολιτισμικὸ του περιῆυρο. Ἡ συνειδητοποίηση αὐτῆς τῆς σχετικότητος ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο σὲ ἀπόγνωση, καθὼς γνωρίζει ὅτι τίποτε δὲν μπορεῖ ὁ ἴδιος πραγματικὰ νὰ ἐπιλέξει. Δὲν ἐπέλεξε οὔτε νὰ γεννηθεῖ οὔτε καὶ νὰ πεθάνει. Μήπως ὅμως μπορεῖ νὰ ἐπιλέξει πότε καὶ πῶς θὰ πεθάνει; Αὐτὸ εἶναι τὸ δῆλημα ποῦ ἀντιμετωπίζει ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ συνειδητοποιεῖ τὴ σχετικότητά του, ἐν τούτοις δὲν θέλει νὰ παραδεχθεῖ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἄλλης πραγματικότητος ἀπόλυτης, τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι ἐπιλέγει τὴν αὐτοκαταστροφή του, ἔχοντας τὴν ἀπατηλὴ ψευδαίσθηση ὅτι ἐπιλέγει ὁ ἴδιος, παρὰ νὰ στηρίξει τὴν ὑπαρξὴ του στὸν Θεό.

Ἀντίθετα, ἡ ἄσκηση τῆς ἐλευθερίας, ποῦ θεμελιώνεται στὴν ἔνωση μὲ τὸν Θεό, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου. Αὐτὸ σημαίνει παράλληλα τὴν κατάφαση τῆς ἰδιαιτερότητάς του ὡς προσώπου, ἀφοῦ ἀξιοποιεῖ τὰ ἰδιαίτερα χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μὲ τὸν δικό του μοναδικὸ καὶ ἀνεπανάληπτο τρόπο, ὥστε ἡ ἑτερότητά του νὰ συμβάλλει στὴ ζωὴ τῆς κοινότητος τῶν ἄλλων προσώπων. Ἡ ἑτερότητά του δὲν γίνεται ἀντίθεση, ἀλλὰ συμπληρωματικὴ διαφορά, ἡ ὁποία συνδέει τὰ πρόσωπα μὲ σχέσεις ἀγάπης. Τὸ πρόσωπο, ὅπως φανερώνει καὶ ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως: πρὸς + ὦψ (ὄψη, μέτωπο)¹⁵, βρίσκεται πάντοτε σὲ σχέση, σὲ κοινωνία μὲ τὰ ἄλλα πρόσωπα, ὅπως ἀκριβῶς βρίσκονται σὲ συνεχῆ κοινωνία ἀγάπης τὰ πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδας.

Ἐφ' ὅσον ἡ ἄσκηση τῆς ἐλευθερίας, τὸ ἀνεπανάληπτο τῆς ὑπάρξεώς του καὶ ἡ ἀγάπη ὡς σχέση μὲ τοὺς ἄλλους εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι ἡ ἀπουσία αὐτῶν τῶν χαρακτηριστικῶν συνιστᾷ τὴν ἔννοια τοῦ προσωπείου. Κάθε ἐλεύθερη ἐπιλογὴ ἔχει καὶ τὶς συνέπειές της. Τὸ βάρος αὐτῶν τῶν συνεπειῶν καλεῖται νὰ σηκώσει ὁ

15. Ἰβάνα Πέτροβιτς-Χριστοπούλου, *Ἡ ἐλευθερία καὶ τὸ πρόσωπο στὸ ἔργο τοῦ Φ. Μ. Ντοστογιέφσκι*, Διδακτορικὴ διατριβή, Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Ε.Κ.Π.Α., Ἀθήνα 2017, σ. 29.

ἄνθρωπος ἂν θέλει νὰ ἀνταποκρίνεται στὴν ἀύθεντικότητα τῆς ὑπάρξεώς του. Οἱ ἐπιλογές αὐτὲς μπορεῖ νὰ ὀδηγήσουν σὲ συγκρούσεις στὸ πλαίσιο τοῦ κοινωνικοῦ γίγνεσθαι. Προκειμένου νὰ τὶς ἀποφύγει, ὁ ἄνθρωπος καταφεύγει στὴν ἄρνηση τῆς ἐλευθερίας του, ὥστε νὰ προσαρμόσει τὴ συμπεριφορά του, ἐὰν θέλει νὰ ἐπιτύχει τοὺς στόχους ποὺ ἡ κοινωνία ἔχει θέσει ἀντὶ γι' αὐτόν. Στὴν περίπτωση αὐτή, ἀντὶ νὰ εἶναι πρόσωπο φοράει προσωπεῖο· παίζει ἕναν ρόλο, ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίνεται μὲν στὰ δεδομένα τῆς κοινωνίας του, δὲν ἀνταποκρίνεται ὅμως στὴν ἀύθεντικότητά του, οὔτε στὸ ἀνεπανάληπτο τῆς ὑπάρξεώς του. Ἐνῶ τὸ πρόσωπο ἔχει ὄντολογικὸ περιεχόμενο, τὸ προσωπεῖο χρησιμεύει στὴν κάλυψη τοῦ ὄντολογικοῦ κενοῦ. Κατὰ συνέπεια, ἀδυνατεῖ νὰ συνάψει σχέσεις πραγματικῆς ἀγάπης μὲ τοὺς ἄλλους, ἀφοῦ ὀλόκληρη ἡ ζωὴ του στηρίζεται στὸ προσωπεῖο ποὺ φοράει. Ἀπὸ πρόσωπο μετατρέπεται σὲ ἄτομο. Ἐνῶ τὸ πρόσωπο εἶναι ποιοτικὴ ἔννοια, τὸ ἄτομο εἶναι καθαρὰ ποσοτικὴ-ἀριθμητικὴ. Εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ὁμοιόμορφα ἐκεῖνα μέρη ποὺ ἀποτελοῦν τὴ μᾶζα. Ναὶ μὲν ἱκανοποιεῖ τοὺς κοινωνικοὺς του στόχους, νιώθοντας μίαν ἐπιφανειακὴ καὶ ἐπίπλαστη εὐτυχία, μένει ὅμως τραγικὰ ἀνικανοποίητο ὡς πρὸς τοὺς ὑπαρξιακοὺς, οἱ ὁποῖοι εἶναι οἱ μόνοι στόχοι ποὺ μποροῦν νὰ ἱκανοποιήσουν πραγματικὰ τὸν ἄνθρωπο.

2. Ὁ Μέγας Ἱεροεξεταστής καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ προσώπου

Τὰ προαναφερθέντα ζητήματα θίγονται μὲ συγκλονιστικὸ τρόπο σὲ ὀλόκληρο τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκι, μὲ ἀποκορύφωμα τὸν μῦθο τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστῆ στὸ ἔργο *Ἀδελφοὶ Καραμάζοφ*. Συγκεκριμένα πρόκειται γιὰ τὸ ποίημα τοῦ Ἰβάν, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει τὸν ὀρθολογισμό ἐκεῖνον ποὺ ὀδηγεῖ στὸν μηδενισμό καὶ τὴν ἀθεΐα τῆς ἐποχῆς του. Ἐξελίσσεται στὴν Ἰσπανία τοῦ 16ου αἰῶνα, ὅπου ἡ Ἱερὰ Ἐξέταση καίει στὴν πυρὰ τοὺς αἰρετικούς, ὅταν κάνει τὴν ἐμφάνισή του ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζεται ἀπὸ ὅλους χωρὶς νὰ ὀνομάζεται!¹⁶. Ἐκεῖ λαμβάνει χώρα ἡ συνάντηση τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστῆ μὲ τὸν

16. Φ. Ντοστογιέφσκι, *Ἀδελφοὶ Καραμάζοφ*, τόμ. Β', μετάφρ. Ἄ. Ἀλεξάνδρου, ἐκδ. Γκοβόστη, Ἀθήνα 1990, σ. 146.

σιωπηλὸ Χριστό, στὸν ὁποῖον ἀπευθύνει ἓνα δριμυὸ κατηγορῶ γιὰ τὴν ἐλευθερία ποὺ θέλησε νὰ χαρίσει στοὺς ἀνθρώπους.

Μέσα ἀπὸ τὸν μονόλογο τοῦ Μ. Ἱεροεξεταστῆ φανερόνεται ἡ ἀποψή του γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, γιὰ τὴν ἐλευθερία, γιὰ τὴν ἀγάπη, γιὰ τὸν Θεό. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀνθρώπους, θεωρεῖ ὅτι ἡ φύση τους εἶναι ἀντιφατικὴ¹⁷. Ἐνῶ παραδέχεται ὅτι «ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε ἐπαναστάτης»¹⁸, ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲν χάνει τὴν εὐκαιρία νὰ τονίσει τὴν «ἔμφυτη διαφθορά»¹⁹ του. Ὁ ἄνθρωπος γεννιέται μὲ τὸ δῶρο τῆς ἐλευθερίας²⁰. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι ἀδύναμος νὰ σηκώσει τὸ βᾶρος τῶν εὐθυνῶν ποὺ αὐτὴ συνεπάγεται²¹. Ἔτσι εἴτε θὰ ἀπαρνηθεῖ τὴν ἐλευθερία του, παραδίδοντάς τιν στὴν ἐξουσία, εἴτε θὰ ἐπαναστατήσει ἐνάντια στὸν Θεό²², θεοποιώντας τὸν ἑαυτό του²³. Γιὰ τὸν Μ. Ἱεροεξεταστή, τὸ μεγαλύτερο προτέρημα τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ ὑπακοή, ποὺ θεμελιώνεται στὸν φόβο²⁴. Ἀπόλυτα ἀπομονωμένοι, οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἀναχθοῦν σὲ πρόσωπα, ἀφοῦ ἔχουν παραχωρήσει τὸ δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης βούλησης σὲ αὐτόν. Ἔτσι βιώνουν τὴν ἀπατηλὴ εὐτυχία τῶν ἀτόμων ποὺ ἀποτελοῦν μέρος μιᾶς μάζας, ἡ ὁποία ἀπῳθεῖ τις ὑπαρξιακὲς τῆς ἀναζητήσεως στὸ ἀσυνείδητο, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσει τὸ «ψωμί» τῆς²⁵, τις κατώτερες ὕλικές ἀνάγκες ἐναντι τοῦ «ἐπουράνιου ἄρτου»²⁶ ποὺ τοὺς προσέφερε ὁ Χριστός. Ἡ μαζοποίηση τῶν ἀνθρώπων ἐκδηλώνεται καὶ μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τους νὰ προσκυνήσουν κάτι «ποὺ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ συμφωνήσουν μονομιᾶς πῶς πρέπει νὰ τὸ προσκυνήσουν»²⁷. Ἡ ἑτερότητα τῶν προσώπων εἶναι ἀδιανόητη, γιὰτὶ ἀφ' ἑνὸς τοὺς ὑπενθυμίζει τὴ δική τους ἀνικανότητα νὰ τὴ διατηρήσουν καὶ ἀφ' ἑτέρου τοὺς δημιουργεῖ ἀμφιβολίες – καὶ

17. N. Berdiaev, *Τὸ πνεῦμα τοῦ Ντοστογιέφσκι*, μετάφρ. Ν. Ματσούκας, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 21999, σ. 50.

18. Φ. Ντοστογιέφσκι, *Ἀδελφοὶ Καραμάζοβ*, ὁ.π., σσ. 150, 154.

19. Ὁ.π., σ. 152.

20. Ὁ.π., σ. 154.

21. Ὁ.π., σ. 155.

22. Ὁ.π., σ. 152.

23. N. Berdiaev, *Τὸ πνεῦμα τοῦ Ντοστογιέφσκι*, ὁ.π., σ. 77.

24. Ὁ.π., σσ. 148, 152, 153, 157, 161.

25. Ὁ.π., σ. 152.

26. Ὁ.π., σ. 153.

27. Φ. Ντοστογιέφσκι, *Ἀδελφοὶ Καραμάζοβ*, ὁ.π., σ. 154.

ή ἀμφιβολία εἶναι ἡ βάση πάνω στην ὁποία ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ ἀναπτυχθεῖ ἡ ἐλεύθερη πίστη. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, ἐπιδιώκουν κάποιον ὁ ὁποῖος θὰ κυριέψει τῆ συνείδησή τους «ἀσυζητητί»²⁸ καὶ τότε θὰ ἦταν ἱκανοὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσουν ἀκόμη καὶ χωρὶς ψωμιά²⁹. Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, τὸ τέρμα τῆς ἐπιφανειακῆς εὐτυχίας δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸν θάνατο καὶ τὴν αὐτοκαταστροφή³⁰.

Μέσα ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ Μ. Ἱεροεξεταστῆ γιὰ τὴ φύση τῶν ἀνθρώπων, φαίνεται καὶ ἡ θεωρία του γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας. Κεντρικὸ σημεῖο στὸν μονόλογο τοῦ Μ. Ἱεροεξεταστῆ εἶναι τὸ ἐπεισόδιο τῶν τριῶν πειρασμῶν στὴν ἔρημο³¹, ὅταν ὁ Χριστὸς ἀρνήθηκε νὰ κάνει τὶς πέτρες ψωμιά, νὰ πέσει κάτω ἀπὸ τὴ στέγη τοῦ Ναοῦ γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴ θεότητά του, καθὼς καὶ νὰ ἀποκτήσει τὴν ἐξουσία ὅλου τοῦ κόσμου ἐφ' ὅσον προσκυνῶσε τὸν Σατανᾶ. Αὐτὴ Του ἡ ἄρνηση ἦταν ἓνα τραγικὸ λάθος κατὰ τὸν Μ. Ἱεροεξεταστῆ, γιατί χάρισε στοὺς ἀνθρώπους τὴν πραγματικὴ ἐλευθερία, αὐτὴν ποὺ δὲν θεμελιώνεται στὸ ψωμί, τὸ θαῦμα καὶ τὴν ἐξουσία, ἀλλὰ στὴν ἀβεβαιότητα³².

Ἡ πίστη εἶναι ἡ βεβαιότητα γιὰ πράγματα ἀβέβαια. Ἡ πίστη εἶναι γεγονός ἐλευθερίας ἀκριβῶς γιατί τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ, ἐπομένως ἐμεῖς ἐπιλέγουμε ἂν θὰ πιστέψουμε ἢ ὄχι. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν κατηγορεῖ τὸν Ἰησοῦ ὁ Μ. Ἱεροεξεταστῆς, διότι οἱ ἄνθρωποι γιὰ νὰ πιστέψουν χρειάζονται τὸ θαῦμα, ἓνα εἶδος ἀπόδειξης δηλαδή, καὶ μάλιστα: «ὁ ἄνθρωπος δὲ ζητάει τόσο τὸν Θεὸ ὅσο τὰ θαύματα»³³. Δύο εἶναι οἱ προοπτικὲς τοῦ ἀνθρώπου ποὺ φοβάται τὴν ἐλευθερία: εἴτε θὰ τὴν ἀρνηθεῖ, παραδίδοντάς τὴν στὴν ἐξουσία, εἴτε ἡ ἐλευθερία του θὰ ἐκδηλωθεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ, ὅποτε θὰ ὀδηγηθεῖ στὴν αὐτοθέωση καὶ τὴν αὐτοκαταστροφή³⁴. Τὸ πρῶτο ἐπίπεδο τῆς ἐλευθερίας προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ ἐπιλογῶν³⁵, καὶ μάλιστα ὅλες τὶς ἐπιλογές, ὄχι μόνο ἐκείνες ποὺ κάποιο κέντρο ἐξουσίας θὰ ἔχει καθορίσει.

28. Ὁ.π., σ. 154.

29. Ὁ.π., σ. 155.

30. Ὁ.π., σ. 162.

31. Βλ. *Ματθ.* 4, 1-11.

32. Φ. Ντοστογιέφσκι, *Ἀδελφοὶ Καραμάζοβ*, ὁ.π., σ. 155.

33. Φ. Ντοστογιέφσκι, ὁ.π., σ. 157.

34. N. Berdiaev, *Τὸ πνεῦμα τοῦ Ντοστογιέφσκι*, ὁ.π., σ. 7.

35. N. Berdiaev, ὁ.π., σ. 69.

Στὸ δεύτερο ἐπίπεδο, τὸ ὁποῖο εἶναι καὶ ἡ πραγμάτωση τῆς οὐσιαστικῆς ἐλευθερίας, θὰ πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι ἰκανὸς νὰ ἐπιλέξει τὴν καλύτερη δυνατὴ ἐπιλογή, αὐτὴν ποὺ τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὶς ἀδυναμίες του καὶ θὰ τὸν κάνει πραγματικὰ ἐλεύθερο³⁶. Αὐτὴ πού, σύμφωνα μὲ τὸν Ἰω. Ζηζιούλα, θὰ τὸν μετατρέψει σὲ πρόσωπο, ὥστε νὰ ὑπάρχει αἰώνια καὶ ἐλεύθερα μὲ τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ. Ἄν δὲν ὑπάρχουν οἱ ἐπιλογές, τότε ὁ ἄνθρωπος ὁδηγεῖται στὸ καλὸ ἀναγκαστικά, ὅχι ἀπὸ τὴ δική του θέληση, ἀλλὰ γιατί δὲν μπορεῖ νὰ κάνει ἄλλιῶς³⁷.

Ἐὰν οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ἀνήκουν στὴν κατηγορία αὐτῶν ποὺ ἐπιλέγουν νὰ παραδώσουν τὴν ἐλευθερία τους στὰ χέρια τῶν ἰσχυρῶν, ὁ Μέγας Ἱεροεξεταστὴς ἀνήκει στὴν κατηγορία αὐτῶν ποὺ ἐπιλέγουν τὴν ψευδοελευθερία ἐκείνη ποὺ ὁδηγεῖ στὴ θεοποίηση τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ τὴν αὐτοεκμηδένιση. Εἶναι ἀπόλυτα ἐγωκεντρικὸς καὶ δὲν πιστεύει οὔτε στὸν ἄνθρωπο οὔτε στὸν Θεό³⁸. Μὲ τὴ στάση του ἐπιχειρεῖ νὰ ἀντικαταστήσει τὸν Θεό, ἀφοῦ θεωρεῖ πῶς γιὰ χάρη τῆς εὐτυχίας τῶν ἀνθρώπων θὰ σηκώσει ὁ ἴδιος τὸ βᾶρος τῆς δυστυχίας τους³⁹. Τόσο πολὺ ἔχει θεοποιήσει τὸν ἑαυτό του, ὥστε θεωρεῖ ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἐπεμβαίνει ἀκόμη καὶ στὴν προσωπικὴ ζωὴ τους⁴⁰ ἕως τοῦ σημείου νὰ τοὺς ἐπιτρέψει ἀκόμη καὶ τὴν ἁμαρτία⁴¹.

Ὁ Μέγας Ἱεροεξεταστὴς εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος πού, ἀδυνατώντας νὰ ἀναχθεῖ σὲ πρόσωπο, φορᾶει προσωπεῖο. Μπροστὰ στοὺς ἀνθρώπους παρουσιάζεται μὲ τὰ «ὑπέροχά του ἄμφια ... τόσο μεγαλόπρεπος μπροστὰ στὸν λαό»⁴², ὥστε νὰ φαντάζει ἰσχυρὸς καὶ μὲ κῦρος. Ἀλλὰ μπροστὰ στὸν Χριστὸ παρουσιάζεται μὲ τὸ «παλιό, χοντροκαμωμένο, καλογερίστικό του ράσο»⁴³, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἀντιπαραβληθεῖ ἀπέναντί Του, νὰ δείξει ὅτι δὲν εἶναι ὑποδουλωμένος στὰ «χυδαῖα ὑλικά ἀγαθά»⁴⁴. Καὶ ἐὰν

36. Ὁ.π., σ. 69.

37. Ὁ.π., σσ. 70-71.

38. Φ. Ντοστογιέφσκι, *Ἀδελφοὶ Καραμάζοβ*, ὁ.π., σ. 158.

39. Φ. Ντοστογιέφσκι, ὁ.π., σ. 162.

40. Ὁ.π., σ. 162.

41. Ὁ.π., σ. 162.

42. Ὁ.π., σ. 147.

43. Ὁ.π., σ. 148.

44. Ὁ.π., σ. 164.

πράγματι δὲν εἶναι ὑποδουλωμένος σὲ αὐτά, εἶναι γιατί ὁ δαίμονας στὸν ὁποῖον ὑπέκυψε εἶναι ὁ δαίμονας τοῦ ἐγωισμοῦ σὲ ἓνα βαθύτερο ἐπίπεδο, σὲ αὐτὸ τῆς θεοποίησης του. Θεωρεῖ ὅτι ἔχει ὑποκαταστήσει τὸν Χριστό· γι' αὐτὸ καὶ δέχθηκε τοὺς τρεῖς πειρασμούς⁴⁵. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο φεύδεται στὸν λαὸ καὶ μάλιστα στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ⁴⁶.

Ὁ Μέγας Ἱεροεξεταστής εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ποὺ ὑποφέρει ἀπὸ ἔλλειψη πίστεως. Πιστεύει μόνο σὲ ὅ,τι δέχονται οἱ αἰσθήσεις του, ἢ κοινὴ λογικὴ καὶ τὸ «εὐκλείδειο πνεῦμα»⁴⁷. Κατὰ τὴν ἄποψή του, τὸ ὕψιστο ἀγαθὸ εἶναι ἡ εὐτυχία, τὴν ὁποία ἐννοεῖ ὡς τὴν ἱκανοποίηση τῶν βασικῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὡς τὴν ἔλλειψη τῆς ὑπευθυνότητας, ἐνῶ ἡ εἰρήνη εἶναι ἡ ἀπόλυτη ὑποταγή⁴⁸. Εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ποὺ ἔχει ὑψώσει τόσο ψηλὰ τείχη γύρω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ὥστε εἶναι ἀνίκανος νὰ ἔλθει σὲ σχέση καὶ πραγματικὴ ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Αὐτὸ ποὺ ἐκεῖνος ὀνομάζει ἀγάπη εἶναι οὐσιαστικὰ ἡ ὑπακοή⁴⁹. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ πρόσωπο γιατί δὲν ἔχει ἀγάπη· δὲν ἔχει τὴν πραγματικὴ ἐλευθερία, ἐκεῖνη ποὺ ὀδηγεῖ στὴν πίστη χωρὶς καταναγκασμοὺς καὶ βεβαιότητες, ἀλλὰ ἐπέλεξε μία ἐλευθερία ποὺ θεμελιώνεται στὸν σαθρὸ ἐγωισμό του καὶ τοιουτοτρόπως αὐτοαναίρεται.

3. Τὸ σιωπηλὸ πρόσωπο στὸν μῦθο τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστῆ

Ἄν καὶ δὲν κατονομάζεται εὐθέως, γίνεται φανερὸ ὅτι τὸ σιωπηλὸ πρόσωπο στὴ διήγηση τοῦ Ντοστογιέφσκι εἶναι ὁ Χριστός. «Παρουσιάστηκε ἀθόρυβα, χωρὶς καμίαν ἐπίδειξη, μὰ νὰ ποὺ ὅλοι... Τὸν ἀναγνωρίζουν»⁵⁰. Ἡ ταπεινοφροσύνη, ποὺ χαρακτηρίζει τὸν Χριστὸ στὴν ἐπίγεια παρουσία Του, εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο κάνει τὴν ἐμφάνισή Του καὶ αὐτὴ τὴ φορά. Δὲν ἔρχεται μὲ τυμπανοκρουσίες, οὔτε μὲ

45. Ὁ.π., σ. 159.

46. Ὁ.π., σ. 162.

47. N. Berdiaev, *Τὸ πνεῦμα τοῦ Ντοστογιέφσκι*, ὁ.π., σ. 87.

48. Φ. Ντοστογιέφσκι, *Ἀδελφοὶ Καραμάζοβ*, ὁ.π., σ. 160.

49. Ὁ.π., σ. 153.

50. Ὁ.π., σ. 146.

έντυπωσιακά θαύματα, αλλά ήσυχα και άθόρυβα, για να μην έκβιάσει τις ανθρώπινες συνειδήσεις. Ωστόσο ή ιδιαιτερότητα του προσώπου Του, Τον κάνει άμέσως αναγνωρίσιμο. Στην παράκληση του πλήθους να κάνει ένα θαύμα, ανταποκρίνεται όχι για να επιδειχθεί, αλλά από άπεραντη συμπόνια⁵¹. Είναι χαρακτηριστική ή άπαιτήση του πλήθους για θαύμα, αλλά και ή άκολουθούμενη ύποταγή τους στην έξουσία του Μ. Ίεροξεταστή, ή όποία δείχνει τον βαθμό τής ύποδούλωσής τους.

Τò κυριώτερο χαρακτηριστικό του Χριστού στον μύθο είναι ή σιωπή Του. Είναι ό εύφυής τρόπος του Ντοστογιέφσκι να έκφράσει τò βασικώτερο στοιχείο στο πρόσωπο του Χριστού, τήν έλευθερία. Δέν μιλάει για να μην επηρεάσει, να μην παρασύρει, να μην έκβιάσει συνειδήσεις. Άλλωστε έκφράζει τήν άλήθεια – και ή άλήθεια δέν χρειάζεται ούτε επίδειξη, ούτε άπολογία. Αφήνει τον Μ. Ίεροξεταστή να άπολογηθεί, γιατί ό μονόλογός του ουσιαστικά είναι μία επιθετική άπολογία. Αυτόν τήν έλευθερία ό Χριστός θέλησε από άγάπη να δωρίσει στους άνθρωπους. Είναι αυτός ό λόγος που δέν υπέκυψε στους τρεις πειρασμούς τής έρήμου. Δέν θέλησε να τους σκλαβώσει με τήν προσφορά ύλικών άγαθών, δέν θέλησε να τους ύποτάξει με ένα θαύμα, ούτε να παρουσιασθεί με κῦρος και κοσμική έξουσία⁵². Όλόκληρη ή επίγεια παρουσία Του, ήταν μία έκφραση ταπεινότητας. Ποιός Θεός γεννιέται σε έναν στάβλο; Ποιός Θεός γελοιοποιείται, χλευάζεται και σταυρώνεται; Μόνον αυτός που θέλει τον άνθρωπο έλεύθερο από άπατηλές έπιρροές, έλεύθερο να δει τò βάθος και όχι τήν έπιφάνεια, τήν πραγματικότητα και όχι τήν έντύπωση. Θέλησε με αυτόν τον τρόπο να έξυψώσει τον άνθρωπο⁵³, να του δώσει τή δυνατότητα από άτομο να γίνει πρόσωπο, να μπορέσει με τήν έλεύθερη βούλησή του να ένωθεί με τò πρόσωπο του Χριστού, χωρίς να χάσει τήν ιδιαιτερότητά του, όπως ακριβώς και οι δύο φύσεις ύπάρχουν στο πρόσωπο Χριστού «άσυγχύτως» και «άτρέπτως»⁵⁴.

Άλλά πράγματι ή έλευθερία του Χριστού δέν είναι άυτονόητη, ούτε ό εύκολος δρόμος. Ή έλευθερία περνάει μέσα από όδύνες και πόνο⁵⁵.

51. Ό.π., σ. 146.

52. Ό.π., σ. 151.

53. Ό.π., σσ. 151, 161.

54. Ίω. Ζηζιούλας, «Άπό τò Προσωπείο εις τò Πρόσωπον...», ό.π., σ. 213.

55. Φ. Ντοστογιέφσκι, Άδελφοί Καραμάζοβ, ό.π., σ. 155.

Μέσα σέ έναν κόσμο πού επικρατεί ό ύλισμός και ή δικτατορία του όρθολογισμού, πού είναι ό σύγχρονος πύργος τής Βαβέλ⁵⁶, πόσοι είναι αυτοί πού μποροῦν νά πιστέψουν σέ αυτό πού δέ βλέπουν αλλά νιώθουν, σέ αυτό πού δέν αποδεικνύεται με πειράματα και έξισώσεις γιατί βρίσκεται πέρα από την κοινή λογική, πέρα από αυτό πού μπορεί νά ἐλέγξει ή πεπερασμένη ανθρώπινη διάνοια; Γιατί πράγματι ό Χριστός προσέφερε τό «άσυνήθιστο, ένδεχόμενο και άορίστο»⁵⁷. Αλλά οί άνθρωποι για νά είναι ευτυχισμένοι –ή καλύτερα έφησυχασμένοι– δέν θέλουν την άβεβαιότητα: θέλουν τον «ήσυχασμό τής ανθρώπινης συνείδησης»⁵⁸, ένω ό Χριστός προσέφερε τό αντίθετό της, δηλαδή την έλευθερία, την πίστη στην άβεβαιότητα. Η πίστη αυτή όμως διέρχεται άπαραιτήτως μέσα από τό «καθαρτήριο των άμφιβολιών»⁵⁹. Αυτό τό ξέρει πολυ καλά ό Ντοστογιέφσκι, άφοῦ και ό ίδιος πέρασε μέσα από αυτό τό καθαρτήριο⁶⁰. Οί άμφιβολίες αποτελοῦν τή βάση τής έλευθερίας. Είναι τό πρώιμο αλλά άπαραίτητο στάδιο για νά γεννηθεί ή πίστη. Για τον Ντοστογιέφσκι ό Χριστός δέν επιβάλλεται με κανέναν νόμο, αλλά βιώνεται με την «ελεύθερη καρδιά»⁶¹.

Ό τρόπος πού υπάρχει τό πρόσωπο του Χριστού είναι αυτός τής αγάπης. Η αγάπη είναι ό μόνος δρόμος ουσιαστικής σύνδεσης με τον Χριστό και τους ανθρώπους και πραγματική αγάπη υπάρχει μόνον όπου υπάρχει έλευθερία. Για τον λόγο αυτόν έρχεται σέ πλήρη αντίθεση με τον Μ. Ίεροεξεταστή, ό όποιος επιβάλλεται μέσω του φόβου. Αλλά ό Χριστός δέν επιβάλλεται με τον φόβο, κάτι πού ό Ντοστογιέφσκι νιώθει υποχρεωμένος νά τονίσει για νά κατηγορήσει κυρίως τή Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία πού επέβαλε την έξουσία της μέσω του φόβου και δυστυχώς στο όνομα του Χριστού⁶². Ό Χριστός βιώνεται με την αγάπη, ή όποια δέν είναι ένα συναίσθημα, αλλά τρόπος ύπαρξης. Είναι μία αγάπη πού δέν υπάρχει γενικώς και άορίστως για όλη την ανθρωπότητα, αλλά για

56. Ό.π., σ. 160.

57. Ό.π., σ. 155.

58. Ό.π., σ. 155.

59. N. Berdiaev, *Τό πνεῦμα του Ντοστογιέφσκι, ό.π.*, σ. 81.

60. Ό.π., σ. 29.

61. Ό.π., σ. 160.

62. Φ. Ντοστογιέφσκι, *Άδελφοί Καραμάζοβ, ό.π.*, σ. 149.

τὸν κάθε ἄνθρωπο προσωπικὰ καὶ συγκεκριμένα⁶³. Αὐτὸ ἔχει τεράστια σημασία γιὰ τὸν Ντοστογιέφσκι, γιατί μόνον ἔτσι καταφάσκει τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο στὴ μοναδικότητά του, ἀλλιῶς καὶ ὁ Χριστιανισμὸς θὰ ἔπεφτε στὴν παγίδα τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ μονισμού⁶⁴. Τὸ πρόσωπο εἶναι μοναδικὸ καὶ ἀνεπανάληπτο καὶ ἐκεῖ θεμελιώνεται καὶ ἡ πίστη τοῦ Ντοστογιέφσκι στὸν ἄνθρωπο⁶⁵. Ἐπὶ τῆς οὐσίας ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ μοναδικὸς τρόπος ὑπάρξεως, ἡ ὁποία μᾶς ὀδηγεῖ στὸν τρόπο ὑπάρξεως τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδας. Μὲ τὴν ἀγάπη τελειώνει καὶ ὁ Ντοστογιέφσκι τὸν μῦθο τοῦ Μ. Ἱεροεξεταστῆ, ὅταν ὁ Χριστὸς «πλησιάζει σιωπηλὰ τὸν γέρο καὶ τὸν φιλάει στὰ λιπόσαρκα γεροντικὰ χεῖλη του»⁶⁶.

Συμπεράσματα

Στὴ σύντομη αὐτὴ μελέτη, προσπαθήσαμε ἀρχικὰ νὰ δείξουμε τὴν ἔννοια ποὺ ἔχει τὸ πρόσωπο καὶ ἡ ἐλευθερία στὴν πατερικὴ Θεολογία, μέσα ἀπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴ τοῦ Ἰω. Ζηζιούλα. Ἡ πίστη τοῦ Χριστιανισμοῦ στὸν προσωπικὸ Θεό, μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάδειξη τῆς προτεραιότητάς τοῦ προσώπου ἔναντι τῆς οὐσίας στὴν Τριαδολογία, καθὼς καὶ ἡ διδασκαλία γιὰ τὴν ὑποστατικὴ ἔνωση τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ἀποτελέσαν τὴ βάση πάνω στὴν ὁποία θεμελιώθηκε ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, μὲ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τὴν ἐλεύθερη βούληση, τὴ μοναδικότητα καὶ τὸν ἀγαπητικὸ τρόπο ὑπάρξεως.

Ἐν συνεχείᾳ ἐπιχειρήσαμε νὰ δοῦμε τὸ θέμα μέσα ἀπὸ τὸν μονόλογο τοῦ Μ. Ἱεροεξεταστῆ καὶ νὰ παρακολουθήσουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Ντοστογιέφσκι ἀναλύει τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸ βᾶρος ποὺ αὐτὴ συνεπάγεται γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ δύο πρωταγωνιστές

63. Ἰβάνα Πέτροβιτς-Χριστοπούλου, *Ἡ ἐλευθερία καὶ τὸ πρόσωπο...*, ὁ.π., σ. 139.

64. Α. Γ. Μελισσάρης, «Ἡ ὀρθοδοξία καὶ ἡ κατάφαση τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου στο: Α. Αὐγουστίδης, Κ. Ζορμπᾶς, Β. Θερμός, Ν. Κοκοσαλάκης, Α. Μελισσάρης, Χρ. Τερέζης, *Ἡ Ὀρθοδοξία ἀπέναντι σὲ θέματα τῆς ἐποχῆς μας*, ἐκδ. Ἑλληνικὸ Ἄνοικτο Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002, σ. 67.

65. Ὁ.π., σ. 39.

66. Φ. Ντοστογιέφσκι, *Ἀδελφοὶ Καραμάζοβ*, ὁ.π., σ. 166.

τοῦ μύθου θεωροῦν τὴν ἐλευθερία μὲ ἕναν τελείως διαφορετικὸ τρόπο. Ὁ Μ. Ἱεροεξεταστής, ἀντιπροσωπεύοντας τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, ὑποφέρει ἀπὸ ἔλλειψη πίστεως σὲ ὅτιδήποτε ὑπερβατικὸ καὶ θεμελιώνει τὴν ἐλευθερία στὸν ἑαυτό του, τὸν ὁποῖο καὶ θεοποιεῖ, ὥστε νὰ καλύψει τὴν ἔλλειψη τοῦ Θεοῦ. Τὸ σιωπηλὸ πρόσωπο τῆς διήγησης εἶναι ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ μόνο πρόσωπο στὸ ὁποῖο ἐνώνεται ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὥστε ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία νὰ μὴν εἶναι σχετική, ἀλλὰ ἀπόλυτη. Ὁ πρῶτος δρόμος ὁδηγεῖ στὴν ἀπώλεια, ἐνῶ ὁ δεύτερος στὴ σωτηρία. Ὑπάρχει ὁμως καὶ ἕνας τρίτος πρωταγωνιστής. Ἡ πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ὑποκύπτουν κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῶν συνεπειῶν τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἀβεβαιότητα καὶ ἡ εὐθύνη ποὺ συνεπάγεται ἡ ἐλεύθερη βούληση συνθλίβουν τὴ θέλησή τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παραδίδουν τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας σὲ ὅποιον διαθέτει κῦρος καὶ ἐξουσία καὶ μπορεῖ νὰ τοὺς ἐξασφαλίσει τὶς βασικὲς τους ἀνάγκες.

Ἡ ματιὰ τοῦ Ντοστογιέφσκι στὰ διαχρονικὰ αὐτὰ ζητήματα δὲν εἶναι ἀπλῶς διεισδυτικὴ, ἀλλὰ ἀποδείχθηκε καὶ τραγικὰ προφητικὴ. Ἄν πράγματι μποροῦμε νὰ δώσουμε ἕνα δίκιο στὸν Μ. Ἱεροεξεταστή, αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι –καὶ τότε καὶ σήμερα– λίγοι εἶναι αὐτοὶ ποὺ μποροῦν νὰ ἀσκοῦν τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας οὐσιαστικὰ καὶ πάνω σὲ σωστὲς βάσεις. Ἡ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων στηρίζεται στὴν εἰδωλολατρία – σήμερα ἴσως περισσότερο ἀπὸ ποτέ. Οἱ ἄνθρωποι, ἔχοντας ἀπωλέσει τὴν πίστη τους στὸ ὑπερβατικὸ, προσπαθοῦν εἴτε νὰ γεμίσουν τὰ ὑπαρξιακὰ τους κενὰ μὲ ἀνθρώπινες ἐπινοήσεις, εἴτε ὁδηγοῦνται στὸν μηδενισμό. Ἐπειδὴ ὁμως ὁ ἄνθρωπος, ὅσο καὶ ἂν κρυφθεῖ κάτω ἀπὸ ψευδαισθήσεις, ἔχει μέσα του ἕνα ἴχνος συνείδησης ποὺ φωνάζει γιὰ τὴν ἀλήθεια, παραμένει μία τραγικὴ ὑπαρξη καὶ εἶναι στὸ χέρι του ἂν θὰ ἀσκήσει τὸ δικαίωμα «κατ’ εἰκόνα» γιὰ νὰ φθάσει στὸ «καθ’ ὁμοίωσιν».

SUMMARY

Freedom and “prosopon” in Dostoevsky’s “The Grand Inquisitor”,
in the light of Orthodox Anthropology

By Niki Hasapi

MSc in Theology, Hellenic Open University

The present study aims to address the issue of freedom and the concept of the *prosopon*, as it was formed by the Fathers of the Church, through the special interpretive approach of I. Zizioulas. In patristic theology, the concept of the *prosopon* was founded ontologically for the first time on the basis of the Holy Trinity and in direct relation to the concept of freedom.

The weight of freedom, the agony of uncertainty, the blackmail of faith by miracles, hypocrisy, egocentrism, self-deification, are the passions from which the tortured heroes of Dostoevsky suffer in his book *Brothers Karamazov*. Through the shocking monologue of the “Grand Inquisitor”, who blasts the silent Christ for the gift of free will he has given to men, Dostoevsky tackles the concept of freedom, in such a way, as to be in complete agreement with the patristic teaching of human *prosopon* and its basic features. It is the special, unique and unrepeatable way of human existence, which realizes its possibility to exist in the way that God exists.

Βιβλιογραφία

- Άθανασοπούλου-Κυπρίου Σπυριδούλας, «Όρθοδοξία και Λογοτεχνία», στό: Σπυριδούλας Άθανασοπούλου-Κυπρίου, Στ. Γιαγκάζογλου, Ά. Μαρά, Όρθοδοξία και [Μετα-]Νεωτερικότητα, έκδ. Έλληνικό Άνοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2008, σσ. 81-135.
- Berdiaev N., *Τò πνεύμα τοῦ Ντοστογιέφσκι*, μετάφρ. Ν. Ματσούκας, έκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη ²1999.
- Γιαγκάζογλου Στ., «Φιλοσοφία τῆς ιστορίας και θεολογία τῆς ιστορίας», στό: Σπυριδούλας Άθανασοπούλου-Κυπρίου, Στ. Γιαγκάζογλου, Ά. Μαρά, Όρθοδοξία και [Μετα-]Νεωτερικότητα, έκδ. Έλληνικό Άνοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2008, σσ. 15-76.

- Ζηζιούλα Ίω., «Από τὸ Προσωπεῖο εἰς τὸ Πρόσωπον. Ἡ συμβολὴ τῆς πατερικῆς Θεολογίας εἰς τὴν ἔννοια τοῦ Προσώπου», στό: *Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνου Μελίτωνος*, ἐκδ. Πατριαρχικὸ Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 287-323.
- Θερμοῦ Β., «Ἡ Ὁρθοδοξία καὶ ἡ Ψυχολογία», στό: Ἀ. Αὐγουστίδη, Κ. Ζορμπᾶ, Β. Θερμοῦ, Ν. Κοκοσαλάκη, Ἀ. Μελισσάρη, Χρ. Τερέζη, *Ἡ Ὁρθοδοξία ἀπέναντι σὲ θέματα τῆς ἐποχῆς μας*, ἐκδ. Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002, σσ. 114-139.
- Καλαϊτζίδη Π., «Θεολογικὲς προϋποθέσεις τοῦ διαλόγου μὲ τὴ μοντέρνα λογοτεχνία», *Νέα Ἑστία*, τεύχ. 1765 (2004), σσ. 324-362.
- Μελισσάρη Ἀ. Γ., «Ἡ ὀρθοδοξία καὶ ἡ κατάφαση τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου», στό: Ἀ. Αὐγουστίδη, Κ. Ζορμπᾶ, Β. Θερμοῦ, Ν. Κοκοσαλάκη, Ἀ. Μελισσάρη, Χρ. Τερέζη, *Ἡ Ὁρθοδοξία ἀπέναντι σὲ θέματα τῆς ἐποχῆς μας*, ἐκδ. Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002, σσ. 59-112.
- Ντοστογιέφσκι Φ., *Ἀδελφοὶ Καραμάζοβ*, τόμ. Β', μετάφρ. Ἰ. Α. Ἀλεξάνδρου, ἐκδ. Γκοβόσση, Ἀθήνα 1990.
- Πελεγρίνη Θ., *Λεξικὸ τῆς Φιλοσοφίας*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 32005.
- Πέτροβιτς-Χριστοπούλου Ἰβάνας, *Ἡ ἐλευθερία καὶ τὸ πρόσωπο στὸ ἔργο τοῦ Φ. Μ. Ντοστογιέφσκι*, Διδακτορικὴ διατριβή, Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Ε.Κ.Π.Α., Ἀθήνα 2017.
- Σακελλαρίου Χ., *Νέο Λεξικὸ Δημοτικῆς*, ἐκδ. Ίω. Σιδέρης, Ἀθήνα 21978.